

RAZPRAVE

CENTRALNA NASELJA V SLOVENIJI IN NJIHOVA VPLIVNA OBMOČJA V LETU 1999

AVTOR

Dejan Cigale

Naziv: mag., univerzitetni diplomirani geograf in profesor zgodovine, asistent z magisterijem

Naslov: Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Aškerčeva cesta 2, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija

E-pošta: dejan.cigale@uni-lj.si

Telefon: 01 241 12 58

Faks: 01 425 93 37

UDK: 911.375(497.4)

COBISS: 1.01

IZVLEČEK

Centralna naselja v Sloveniji in njihova vplivna območja v letu 1999

Namen raziskave je bila analiza omrežja centralnih naselij v Sloveniji in njihovih vplivnih območij, hkrati pa je šlo tudi za poskus ugotovitve sprememb v omrežju centralnih naselij v minulem desetletju. Podatke smo dobili s pomočjo ankete, za pridobitev informacij o opremljenosti centralnih naselij z različnimi storitvenimi dejavnostmi pa smo uporabili statistične in druge podatke. Osredotočili smo se na omrežje centralnih naselij na višjih hierarhičnih stopnjah, medtem ko naselij na nižjih hierarhičnih ravneh nismo podrobneje diferencirali. Na osnovi razpoložljivih podatkov smo izločili 2 makroregionalni središči, 17 mezoregionalnih središč in 79 mikroregionalnih središč. Poleg njih ima svoje mesto v omrežju centralnih naselij še vrsta manjših središč.

KLJUČNE BESEDE

Slovenija, centralna naselja, vplivna območja

ABSTRACT

Central places in Slovenia and their spheres of influence in 1999

The aim of the research was to analyse the network of central places in Slovenia and their spheres of influence. It was also an attempt at the identification of changes in the network of central places in the past decade. The necessary data were obtained with the help of the questionnaire survey. In order to get information about the provision of central places with different services extensive statistical and other data sources were used. We have concentrated our attention on the higher order central places network, while the lower order central places haven't been differentiated more in detail. It has been possible to distinguish 2 macro regional centres, 17 mezzo regional centres and 79 micro regional centres. Besides that there are also numerous smaller centres on the lower hierarchical levels.

KEYWORDS

Slovenia, central places, spheres of influence

Uredništvo je prispevek prejelo 5. aprila 2002.

1 Uvod

S pojmom središčna ali centralna naselja označujemo tista naselja, ki imajo različne storitvene dejavnosti oziroma tako imenovane centralne funkcije, zaradi katerih igrajo vlogo središča za bližnje bolj ali manj obsežno območje (vplivno ali gravitacijsko območje). Njihov vpliv in mesto v hierarhiji centralnih naselij sta v veliki meri odvisna ravno od njihove opremljenosti s centralnimi dejavnostmi. Med njimi in okolico, pa tudi med centri različnih hierarhičnih stopenj, se spletajo različno močne vezi, ki se kažejo v obliki raznovrstnih stikov. S tem povezane odnose, pojave in procese skuša pojasniti teorija o centralnih naseljih, ki jo je Vrišer (1967) že konec šestdesetih let precej podrobno predstavil tudi slovenskim bralcem.

Namen pričujoče raziskave je bila preučitev omrežja centralnih naselij v Sloveniji in njihovih vplivnih območij oziroma ugotovitev sedanjega stanja ter sprememb, do katerih je prišlo v zadnjem obdobju.

Preučevanje centralnih naselij je v preteklosti pritegovalo pozornost številnih geografov in pripadnikov drugih strok, zaradi česar je nastala vrsta del, posvečenih tej tematiki, v zadnjem času pa je zanimanje zanj precej popustilo. Razloge za to gre iskati v svojevrstni zasičenosti s tovrstnimi raziskavami, v dejstvu, da je praksa redko ustrezala lepim teoretičnim modelom, pa tudi v procesih, zaradi katerih so odnosi med mestom kot centralnim naseljem in »pripadajočo« okolico oziroma vplivnim območjem doživeli številne spremembe. Mednje sodijo na primer selitev številnih dejavnosti, ki so bile nekdanj značilne predvsem za središča mest, na mestno obrobje, razseljevanje mestnega prebivalstva v predmestja in bližnja podeželska naselja, s tem povezan proces upadanja prebivalstva v mestih ter rast prebivalstva v predmestjih in na podeželju, pa tudi povečana mobilnost. Čeprav so navedeni pojavi in procesi privedli do zmanjšanja relevantnosti teorije o centralnih naseljih, pa, kot je zapisal Vrišer (1999, 39), ta teorija še vedno je dovolj razumljiv in prepričljiv način razlaga družbeno prostorsko organizacijo in njeno delovanje.

Opredelitev vplivnih območij središčnih naselij izhaja iz domneve, da bodo ljudje potovali v najbližji kraj, kjer je določena vrsta storitev dosegljiva. Takšno poenostavljeno podobo so že v preteklosti »kvarila« potovanja, ki so imela več namenov in destinacij. Poleg tega so zaradi povečane mobilnosti postali lažje dostopni tudi bolj oddaljeni kraji. Oboje je pomembno vplivalo na ravnanje uporabnikov raznovrstnih storitev. Zaradi tega so vplivna območja v čedalje večji meri le nekakšna povprečja resničnih potovanj, tako dobljene meje pa nikakor niso izrazite in ostre.

Preučevanje problematike centralnih naselij ima na Slovenskem že razmeroma dolgo zgodovino. Že konec šestdesetih let je izšlo delo Igorja Vrišerja (1968) o omrežju centralnih naselij v Jugoslaviji, tri leta zatem pa študija, posvečena omrežju centralnih naselij v Sloveniji (Kokole 1971). Kasneje je nastalo tudi nekaj del, posvečenih omrežju centralnih naselij v posameznih regijah (na primer Kokole in Kokole 1984; Pak s sodelavci 1987, Rus 1996). Ta problematika je bila na nivoju celotne Slovenije ponovno obravnavana v drugi polovici osemdesetih let (Vrišer 1988; Vrišer 1990). Zaradi značilnosti razvoja v zadnjem desetletju (spremembe na družbeno-ekonomskem področju, politične spremembe ...) pa je bilo mogoče pričakovati, da je takrat ugotovljeno stanje doživelo nekatere spremembe.

2 Metodologija in podatki

Slovenski avtorji, ki so se ukvarjali s centralnimi naselji (Kokole 1971; Vrišer 1988 in 1990), so se pri svojem delu večinoma oprli na podatke o opremljenosti naselij z izbranimi dejavnostmi (vrednotenje na podlagi upravnega, oskrbnega in prometnega načela), ki so jih črpali iz različnih virov. Podobno velja tudi za naš primer, med viri podatkov pa kaže omeniti zlasti Telefonski imenik Slovenije, podatke Pošte Slovenije (podatki o poštnih poslovalnicah), podatke Ministrstva za zdravstvo (podatki o zdravstvenih domovih), podatke Ministrstva za šolstvo in šport (podatki o osnovnih šolah), v veliki pomoč pa so bili tudi podatki ankete, ki je bila izvedena v okviru te raziskave.

Za ugotavljanje obsega vplivnih območij posameznih središč je Vrišer (1988, 1990) v svojih delih kot vir podatkov uporabil anketiranje krajevnih skupnosti oziroma krajevnih uradov. Z upravnimi spremembami v Sloveniji (ukinitvev krajevnih skupnosti kot obveznih) takšen način ni bil več mogoč. V našem primeru smo se zato zatekli k anketiranju osnovnih šol (podobno je storil že Kokole, 1971), saj omrežje šol oziroma šolskih okolišev zadovoljivo pokriva ozemlje celotne Slovenije, poleg tega pa učitelji na šolah pogosto sodijo med boljše poznavalce lokalnih razmer. Za vsako izmed 193 občin smo poskušali dobiti vsaj eno pravilno izpolnjeno anketo, kjer pa je bilo mogoče pričakovati bolj zapleteno podobo omrežja centralnih naselij in njihovih vplivnih območij, smo poskušali dobiti ustrezno večje število izpolnjenih anketnih vprašalnikov.

Anketni vprašalniki so vključevali vprašanja o tem, kje prebivalci določenega naselja običajno zadovoljujejo svoje potrebe po različnih storitvah: od tistih, ki jih uporabljajo vsak dan (vsakodnevna oskrba z živili, šolanje in podobno), do tistih ob razmeroma redkih priložnostih (bolnišnice, gledališča ...). Skupaj smo ankete poslali na 624 šol, na nekatere tudi po dvakrat, in sicer v obdobju od septembra 1999 do februarja 2000. Prispelo je 337 izpolnjenih anket, od tega je bilo 332 uporabnih. Odziv je bil tako 54 %.

Anketni vprašalnik je bil zasnovan podobno kot pri nekaterih dosedanjih raziskavah (Kokole 1971; Vrišer 1990), kar je do določene mere omogočilo primerjavo rezultatov, seveda pa spremembe razmer niso dovoljevale uporabe enakih vprašalnikov, saj se je pomen nekaterih kazalcev bistveno spremenil. Spraševali smo po najpogosteje obiskanem, primarnem središču, pa tudi po drugem najpomembnejšem središču. Tako je bilo mogoče dobiti predstavo tudi o vplivu bolj oddaljenih centralnih naselij, ki je le še sekundarnega pomena, a vendarle prisoten.

V anketni vprašalnik so bila vključena vprašanja o naslednjih dejavnostih oziroma objektih: sedež krajevne skupnosti, oskrba z osnovnimi živili, gostilna, nepopolna osnovna šola, popolna osnovna šola (osemletka), pošta (poštna enota), splošna ambulanta, vzgojnovarstveni zavod, trgovina s kmetijskimi potrebščinami (orodje, semena), trgovina z železnino in orodjem, bencinski servis, lekarna, bančna poslovalnica (hranilnica), policijska postaja, kinodvorana ali prireditvena dvorana, prenočišča (skromnejši hotel), slaščičarna, javna knjižnica, srednja šola, zdravstveni dom s specialističnimi ambulantami, sedež veterinarja, večja blagovnica, tiskar, trgovina s pohištvom, servis za radio in TV sprejemnike, zlatar, sodoben hotel/motel, temeljna bolnišnica, visoka/višja šola, univerza, gledališče, regionalni časopis ter vseslovenski dnevnik.

Odgovori na zastavljena vprašanja so bili večinoma dovolj zanesljivi in uporabni, čeprav je pri nekaterih vprašanjih v posameznih primerih prihajalo tudi do nesporazumov ali pa do pomanjkljivih in neustreznih odgovorov, vendar ne v tolikšni meri, da bi to pomembneje vplivalo na uporabnost z anketo pridobljenih podatkov.

3 Razvrščanje v stopnje centralnosti

Medtem ko je Kokole (1971) slovenska središča razvrstil v devet stopenj centralnosti, je Vrišer (1988) v svoji raziskavi o centralnih naseljih sprva ločil šest oziroma sedem hierarhičnih stopenj središč, kasneje (Vrišer 1990) pa je prvotno delitev poenostavil na pet stopenj. Pri tem je ločeval lokalna ali krajevna središča, ruralna ali industrijska središča, komunalna ali občinska središča, distriktna ali okrožna središča, kantonalna ali okrajna središča ter provincijska (pokrajinska) in republiška središča. V našem primeru smo se posvetili predvsem omrežju na zgornjih treh hierarhičnih stopnjah. Središč na nižjih ravneh nismo podrobneje diferencirali.

Pri razvrščanju centralnih naselij v določeno hierarhično stopnjo centralnosti je bila upoštevana predvsem njihova opremljenost z nekaterimi storitvenimi dejavnostmi oziroma funkcijami. Pri tem je bila v osnovi uporabljena metodologija, kakršno je uporabil že Vrišer (1988 in 1990), zaradi nekaterih sprememb pri uporabljenih kazalcih, nekoliko drugačnih ciljih in drugačnega zbiranja podatkov pa je bila nekoliko spremenjena. Upoštewane so bile vse dejavnosti, navedene v anketnem vprašalniku, pa tudi še nekatere dodatne, še posebej pa smo se oprli na podatke o naslednjih dejavnostih (zaradi

njihove lažje primerljivosti in večje zanesljivosti), ki bi jih lahko glede na njihovo pogostost pojavljajna oziroma zastopanost razvrstili v tri zelo ohlapne skupine:

- Dejavnosti, ki so zastopane v 150 do 500 naseljih: pošta, popolna osnovna šola, bencinski servis, banka, splošna ambulanta, lekarna, policija (v primeru policije le, če prištejemo tudi obmejne policijske postaje). Najgostejše je omrežje poštних poslovalnic, ki so v skoraj petsto naseljih, pa tudi popolne osnovne šole so v več kot tristo naseljih. Število bančnih poslovalnic je težje opredeliti («prave» bančne poslovalnice so v manj kot dvesto naseljih), saj opravlja bančne storitve tudi Poštna banka Slovenije, po zagotovilih pristojnih uslužbencev v vsaki poslovalnici pošte. Naselja, ki smo jih uvrstili med središča na mikroregionalni ravni, so praviloma razpolagala z vsemi temi dejavnostmi, seveda pa tudi z dejavnostmi vsakodnevne oskrbe (trgovina z osnovnimi živili, gostilna, morebitna nepopolna osnovna šola), ki so značilne že za središča najnižje hierarhične stopnje.
- Dejavnosti, ki so zastopane v več kot 50, a manj kot 100 naseljih: veterinar, zdravstveni dom, srednja šola, okrajno sodišče. Naselja, ki smo jih uvrstili med središča na mikroregionalni ravni, so večinoma razpolagala z vsaj nekaterimi izmed teh dejavnosti ali pa so imela močno zastopane druge dejavnosti (na primer trgovina) oziroma so bila razmeroma precej oddaljena od večjih, bolje opremljenih središč, zato so imela tudi obsežnejše vplivno območje, središča na mezoregionalni ravni pa so imela večino omenjenih dejavnosti.
- Dejavnosti, ki so zastopane v manj kot 20 naseljih: splošna bolnišnica, gledališče, okrožno sodišče, višja ali visoka šola, univerza. Od teh so splošne bolnišnice, gledališča, okrožna sodišča ter višje ali visoke šole v okrog deset naseljih, univerza pa je le v obeh makroregionalnih središčih (Ljubljana in Maribor); podobno velja še za nekatere druge dejavnosti, ki jih nismo posebej omenili (sedež dnevnega časopisja, opera, klinika in podobno). Z vsemi temi dejavnostmi sta bili opremljeni le obe makroregionalni središči.

Pri uvrščanju naselij v posamezne stopnje hierarhičnosti smo upoštevali tudi njihovo lego (razdalja do drugih središč). V primerih bližine večjih, bolje opremljenih središč si naselje praviloma ne oblikuje večjega ali bolj izrazitega vplivnega območja, pa tudi pri storitvah, ki so na voljo v domačem naselju, si posamezniki pogosto raje izberejo nekoliko bolj oddaljeno, a bolje opremljeno središče z večjo ponudbo oziroma boljšo izbiro. V primeru obiska takega središča lahko posameznik uporabi več storitev, kar še povečuje privlačnost večjega središča. Na to so opozorili tudi rezultati anketiranja.

Na osnovi razpoložljivih podatkov smo izločili dve makroregionalni središči in 17 oziroma 15 mezoregionalnih središč (v dveh primerih si funkcijo mezoregionalnih središč delita dve naselji: Slovenj Gradec in Ravne na Koroškem ter Krško in Brežice). Situacija pa je manj pregledna na mikroregionalni ravni, kjer smo izločili 79 oziroma 77 središč (v primeru občine Piran si nobeno naselje ni zagotovilo res prevladujoče vloge, tako da se Piran, Portorož in Lucija dopolnjujejo v svoji ponudbi storitvenih in drugih dejavnosti), poleg njih pa ima svoje mesto v omrežju centralnih naselij še vrsta manjših središč.

Preglednica 1: Število centralnih naselij posameznih hierarhičnih stopenj (število 82 vključuje tudi sekundarna središča s samostojnim vplivnim območjem).*

hierarhična stopnja centralnega naselja	število središč	število središč po Vrišerju (1990)
makroregionalni središči	2	2
mezoregionalna središča	17 (15)	17 (15)
mikroregionalna središča	77 (79)	59 (82)*

Pri kartografski predstavitvi smo se naslonili na zemljevid občin, seveda pa v praksi meje vplivnih območij nikakor niso tako toge in se marsikdaj ne ujemajo z občinskimi mejami. Pri tem smo območje vpliva določenega centralnega naselja označili z ustrezno barvo, šrafirano pa so predstavljena območja prepletanja vplivov.

4 Vplivna območja centralnih naselij in število prebivalcev

Poskušali smo ugotoviti, kolikšno število prebivalcev je navezano na posamezno centralno naselje. Pri tem smo si pomagali z oceno jakosti vpliva posameznih centrov, kakor je bila razvidna iz anket. Vrišer (1990) je ločeval različne vrste jakosti vplivov: dominantni (100 %), moderirani (75 %), parcialni (50 %) in sporiadični vpliv (25 %). Na osnovi tega je ocenil, kolikšen del prebivalstva je usmerjen k nemu ali drugemu središču. Tovrsten postopek smo uporabili tudi v našem primeru. Dobljeni rezultati so le groba orientacija, in sicer predvsem zaradi dveh razlogov. Prvi je ta, da smo bili zaradi praktičnih oziroma metodoloških razlogov prisiljeni obravnavati občine kot celote, v resnici pa so znotraj njih marsikdaj precejšnje razlike in zlasti robna območja občin, še posebej večjih, so v posameznih primerih že usmerjena k drugemu centru kot osrčje občine. Drugi razlog je posledica načina zbiranja podatkov, saj bi bilo za dosego še bolj zanesljivih rezultatov treba pridobiti ankete iz bistveno večjega števila naselij, kar bi omogočilo natančnejšo ugotovitev obsega vplivnih območij. Obojemu se pridruži še dejstvo, da je shema vplivnih območij središč daleč od tega, da bi bila toga in posamezniki si za zadovoljitev različnih potreb izbirajo različne kraje, razlogi, ki vplivajo na to, pa so marsikdaj težko ugotovljivi in razložljivi. Podatki o številu prebivalcev, ki jih navajamo v preglednicah 2 in 3, se nanašajo na leto 1996. Ker je bilo tedanje omrežje občin drugačno, so bile vrednosti za območja današnjih občin dobljene s pomočjo podatkov o številu prebivalcev po naseljih leta 1996. Seštevki za posamezne hierarhične nivoje se zaradi zaokroževanja ne ujemajo povsem.

Zaradi vsega navedenega je treba jemati te ocene z določeno mero previdnosti, kljub temu pa dobro opozarjajo na jakost vpliva določenih centralnih naselij.

5 Makroregionalni središči

V Sloveniji se kot makroregionalni središči pojavljata le Ljubljana in Maribor. Vplivno območje Ljubljane je po pričakovanjih precej obsežnejše od vplivnega območja Maribora, omiljen vpliv Ljubljane pa je opazen tudi na območjih, ki so prostorsko precej bližje Mariboru, na primer v Prekmurju (slika 1). Ljubljana igra vlogo makroregionalnega središča za celotno zahodno in osrednjo Slovenijo, v porečju Savinje in vzhodnejše je že čutiti vpliv Maribora, ki pa je sprva zelo slaboten, šele v porečju Drave pa postane ta vpliv prevladujoč. Tako na primer številni študenti iz Prekmurja ali s Koroške zaradi različnih razlogov, na primer večje izbire študijskih smeri, obiskujejo bolj oddaljeno ljubljansko univerzo, obiskovalci gledališč pa se marsikdaj odločajo za obisk sicer bolj oddaljenih ljubljanskih gledališč, ki imajo bolj raznovrstno ponudbo.

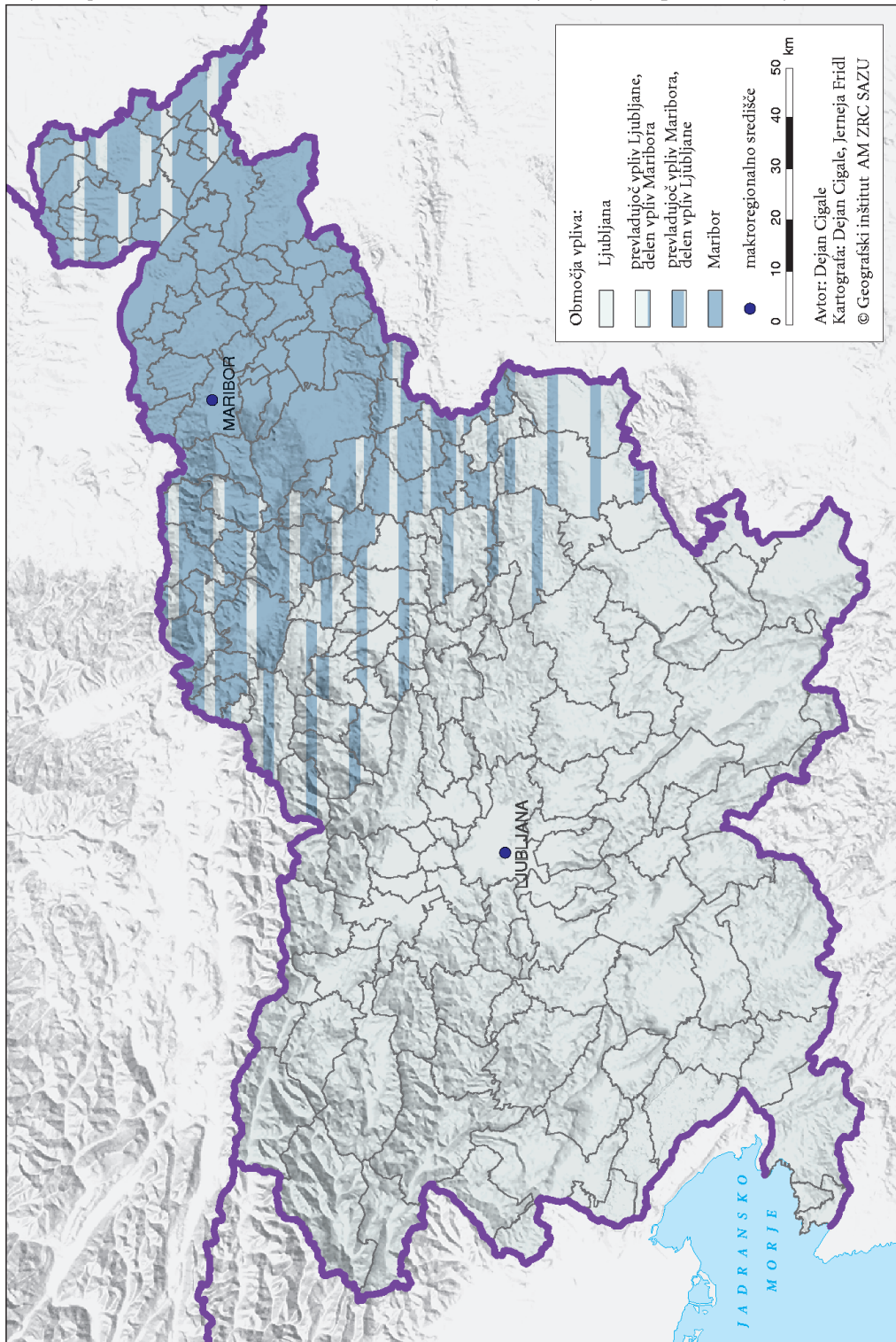
O precej obsežnejšem vplivnem območju Ljubljane priča tudi podatek, da je v njenem vplivnem območju več kot dvakrat toliko prebivalcev kot na vplivnem območju Maribora.

Preglednica 2: Število prebivalcev na vplivnem območju makroregionalnih središč.

makroregionalno središče	število prebivalcev	število prebivalcev po Vrišerju (1990)
Ljubljana	1.364.631	1.252.979
Maribor	582.005	582.026

Glede na dosedanje trende je mogoče pričakovati še nadaljnje povečevanje vpliva Ljubljane na račun Maribora, kar je povezano tako s krepitvijo pomena Ljubljane zaradi njene vloge državne prestolnice ter nespornega gospodarskega središča kot s pojemanjem gospodarske in prebivalstvene moči Maribora, pa tudi slabše razvitosti njegovega širšega zaledja oziroma vplivnega območja.

Anketa je verjetno preslabo zajela vpliv večjih središč v sosednjih državah, na primer Trsta, Gorice, Gradca, Zagreba, Reke, čeprav je na njegov obstoj vendarle opozorila. V odgovorih na vprašanja

◀ *Slika 1: Makroregionalni središči in njihovi vplivni območji leta 1999.*

ankete so se tako sicer pojavljale posamezne omembe tujih središč, ki pa so bile bistveno premalo številne, da bi omogočile realno oceno njihovega vpliva, zdi pa se, da je pomembnejši predvsem na razmeroma malo obsežnih obmejnih območjih. Na tovrstne vplive so opozarjale že raziskave v preteklosti (na primer Vrišer 1990), vendar pa se je v zadnjih letih spremenila njihova narava: prej je bila pomembna njihova vloga nakupovalnih središč, danes narašča njihov pomen na zaposlitvenem, izobraževalnem, kulturnem in storitvenem področju (Vrišer 1999). Z vključitvijo Slovenije v Evropsko zvezo se bodo razmere še naprej spreminjale in ob nadaljevanju dosedanjih trendov je mogoče pričakovati povečan vpliv tujih središč na račun slovenskih, ki so, razen Ljubljane, dokaj šibka tako po številu prebivalcev kot po svoji opremljenosti.

6 Mezoregionalna središča

Vplivna območja mezoregionalnih središč so prikazana na sliki 2. Na območjih, kjer se prepleta vpliv več središč, smo jakost vpliva določenega središča skušali prikazati tudi z debelino šrafure ustrezne barve, tako da debelejša šrafura pomeni močnejši vpliv tega središča, tanjša pa šibkejši. Kjer gre za prepletanje vpliva treh središč, smo uporabili tri barve.

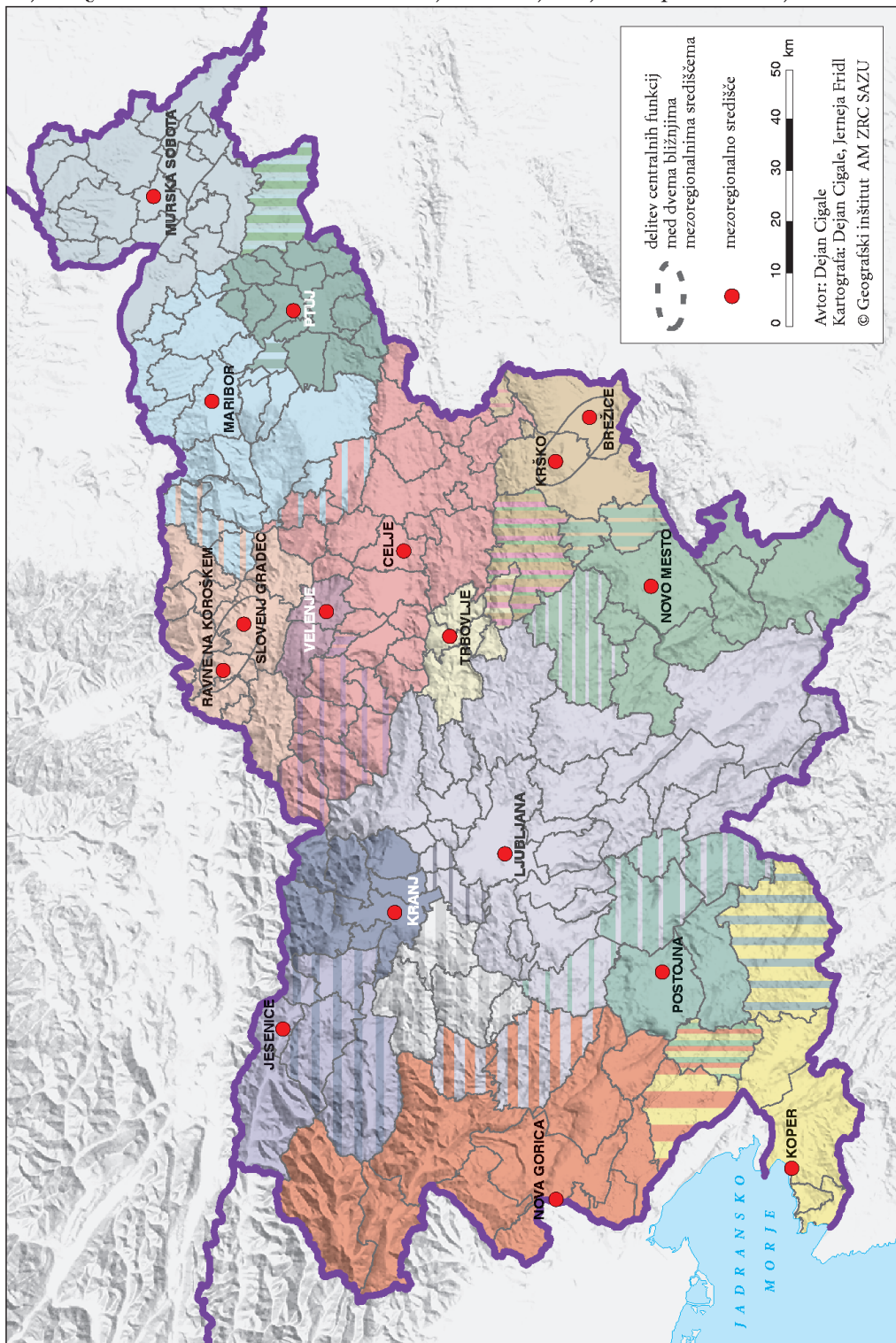
Tudi na mezoregionalnem nivoju je najobsežnejše vplivno območje Ljubljane, ki sega od Kamniško-Savinjskih Alp (občina Kamnik) na severu do meje s Hrvaško na jugu (na primer občini Kočevje in Osilnica). Tudi po velikosti vplivnih območij, izraženi s številom prebivalcev, izstopa zlasti Ljubljana, v manjši meri pa še Celje in Maribor. Precej že zaostajajo Jesenice, Slovenj Gradec/Ravne na Koroškem, Krško/Brežice, Ptuj, Trbovlje, Velenje in Postojna. Tudi če izločimo Ljubljano in Maribor kot makroregionalni središči, še vedno ostajata dve skupini različno močnih središč: v skupino močnejših središč sodijo Koper, Nova Gorica, Kranj, Novo mesto, Celje in Murska Sobota, med šibkejše centre pa ostala omenjena mesta.

Izpostaviti je treba primer območja nekdanje občine Škofja Loka, ki je že sama razmeroma zelo dobro opremljena, zato je vpliv bližnjih večjih središč nekoliko manj izrazit, glede nekaterih dejavnosti pa je čutiti tako vpliv Ljubljane kot Kranja in celo Jesenic, kjer je bolnišnica. Zato območja občin Škofja Loka, Železniki in Žiri nismo v celoti prišteli k nobenemu od vplivnih območij teh mezoregionalnih središč.

Opozoriti kaže tudi na nekatera območja, kjer se prepleta vpliv več kot dveh središč. V primeru občine Divača gre za vplive Kopra, Sežane in Postojne, v primeru občine Radeče za vplive Trbovelj, Celja in Krškega/Brežic, medtem ko je v občini Sevnica sicer relativno najmočnejši vpliv Krškega/Brežic, a je kljub temu opaziti tudi vpliv Celja in Novega mesta. Podoben primer je Ormož, kjer se prevladujočemu vplivu Ptujja pridružujeta tudi vpliva Maribora in Murske Sobote. Seveda prihaja do prepletanja vplivov tudi na drugih območjih, kjer pa gre predvsem za razpetost med dve središči.

Pri občini Mozirje je nekdanje občinsko središče sicer obdržalo vodilno vlogo, a tudi večina središč novih občin (Ljubno ob Savinji, Gornji Grad, Nazarje in deloma Luče) je dovolj močnih, da je le v manjši meri mogoče govoriti o podrejenih centrih. Ker Mozirje ni bistveno močnejše od teh naselij, je dominantna vloga tega centra manj izrazita. Do določene mere je podobno pri nekdanji občini Ravne na Koroškem. Bivše občinsko središče je brez dvoma najbolje opremljen in najbolj vpliven center, a tudi središča novih občin (Prevalje, Mežica, Črna na Koroškem) so razmeroma močna, zato vloga Raven ne izstopa v tolikšni meri, da bi lahko povsem prezrli vlogo manjših središč.

Uvrščanje Postojne med mezoregionalna središča je nekoliko vprašljivo, saj je razmeroma skromno opremljena, njen vpliv pa je čutiti le v sosednjih, prebivalstveno razmeroma šibkih območjih. Poleg tega je tudi znotraj njenega gravitacijskega zaledja opazen vpliv bolj oddaljenih, močnejših središč. Ker

◀ *Slika 2: Mezuregionalna središča in njihova vplivna območja leta 1999.*

pa gre pri tem za dokaj obsežno območje, ki v bližini nima drugega pomembnejšega središča, se zdi umestitev Postojne v to skupino centrov vendarle upravičena. Tudi Trbovlje in Velenje kot mezoregionalna centra nista povsem prepričljiva, saj imata precej majhno prebivalstveno zaledje, pa tudi njuni vplivni območji sta ozemeljsko le malo obsežni. A obe središči ohranjata nekatere svojske poteze, poleg tega pa sta vendarle dovolj močni, da ju ni mogoče prezreti.

Preglednica 3: Število prebivalcev na vplivnem območju mezoregionalnih središč.

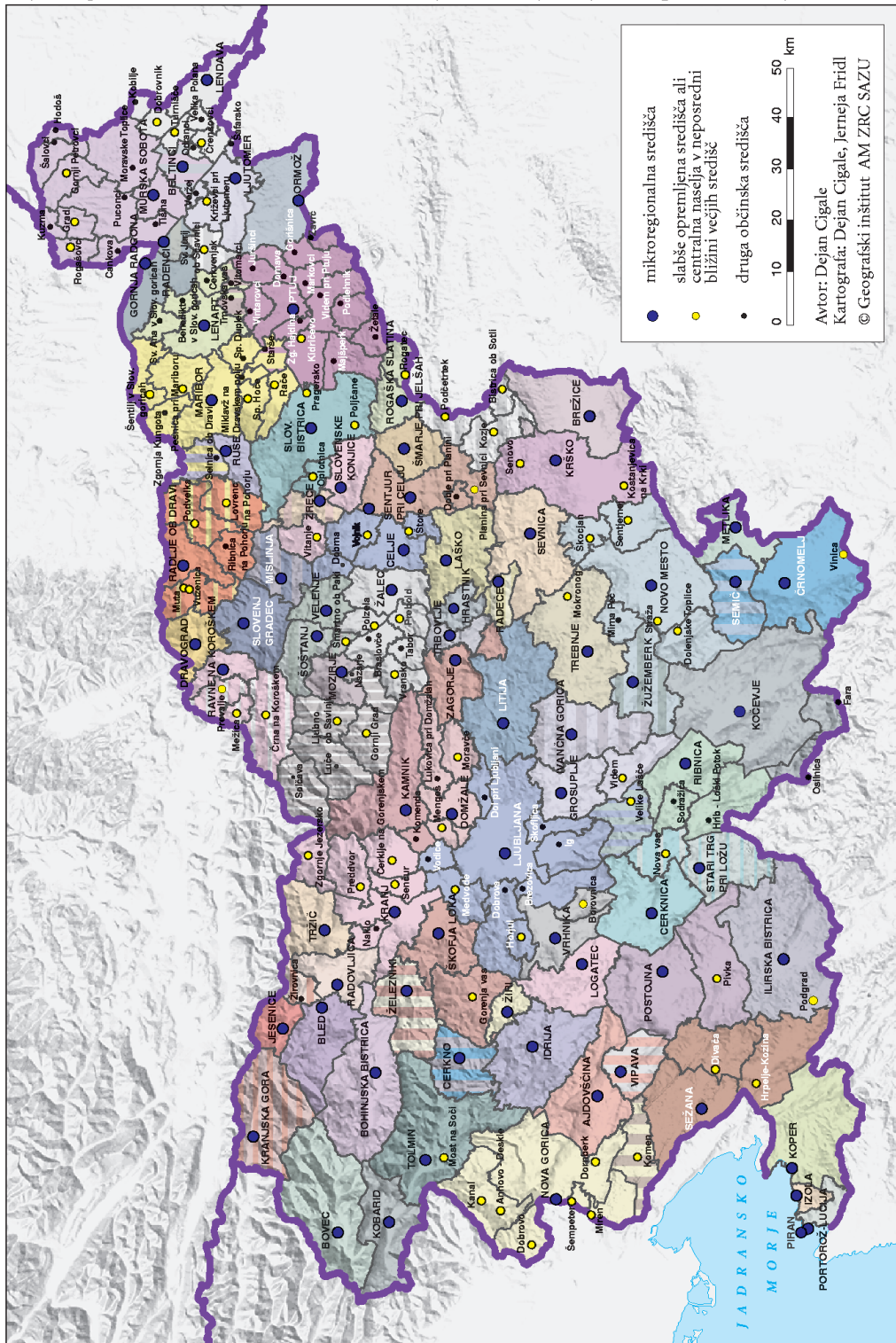
mezuregionalno središče	število prebivalcev	število prebivalcev po Vrišerju (1990)
Ljubljana	531.758	489.292
Maribor	240.325	257.988
Celje	203.414	208.490
Murska Sobota	125.875	124.416
Kranj	115.234	117.174
Nova Gorica	114.042	118.261
Novo mesto	103.078	96.750
Koper	100.122	95.949
Jesenice	72.717	53.778
Ravne na Koroškem/Slovenj Gradec	72.349	57.199
Krško/Brežice	65.710	56.199
Ptuj	64.983	83.920
Trbovlje	47.408	47.838
Velenje	47.212	38.818
Postojna	38.434	29.541

Vloga mezoregionalnih središč v omrežju centralnih naselij v prihodnosti je seveda v veliki meri odvisna tudi od tega, kakšen model razvoja omrežja naselij in poselitve bo prevladal, ne glede na to pa je mogoče reči, da je pri močnejših izmed njih pričakovati ohranitev njihove vloge, verjetno v povezavi s širšim suburbanim prostorom, relativno šibkejša pa bodo ob nadaljevanju dosedanjih trendov stagnirala ali pa izgubljala na pomenu, tudi na račun krepitve manjših središč.

7 Mikroregionalna središča

Sistem središč na mikroregionalni ravni je precej manj pregleden in enostaven (slika 3), saj gre za prepletanje vplivov zelo različno močnih centrov, ki so razmeroma na gosto posejani po ozemlju Slovenije. Skupaj s središči višjih hierarhičnih stopenj je teh naselij 77 oziroma 79, velikost njihovega vplivnega območja pa niha od 780 pri Semiču do 263.000 pri Ljubljani (Ravbar s sodelavci 2000, 64). Ker se s širjenjem storitvenih in drugih dejavnosti na podeželje krepijo tudi manjša centralna naselja, je na tej stopnji meja s središči nižje hierarhične stopnje marsikdaj precej zabrisana, zato si je težje ustvariti podobo o omrežju centralnih naselij. Ponekod v primeru slabše opremljenih središč je njihova prevlada nad središči nižjega hierarhičnega nivoja slabo izrazita in opaziti je tudi zametke delitve funkcij.

Na zemljevidu (slika 3) so poleg »pravih« mikroregionalnih središč označena tudi nekoliko skromnejše opremljena središča in tista središča, ki bi po svoji opremljenosti nedvomno sodila med mikroregionalna središča, vendar si zaradi neposredne bližine precej večjega centra niso mogla obli-

◀ *Slika 3: Mikroregionalna središča in njihova vplivna območja leta 1999.*

kovati lastnega vplivnega območja (skupaj 65), pa tudi tisti občinski centri, ki se niso uvrstili v ostale skupine centralnih naselij (skupaj 56). Izpadla pa so številna šibkejša centralna naselja, zlasti tista, ki jih je Vrišer (1990) označeval kot krajevna ali lokalna središča. Tudi na tem zemljevidu smo območja prepletanja vplivov označili s šrafuro, ki je uporabljena tudi tam, kjer je na ozemlju določene občine ali skupine občin vpliv lastnega centralnega naselja premalo izrazit, da ne bi bilo čutiti tudi močnega vpliva nekoliko bolj oddaljenega drugega centralnega naselja.

Nadpovprečno močna oziroma opremljena so središča na suburbanih in turističnih območjih, kar je ugotavljal že Vrišer (1990). Nekatera izmed naselij so sicer zelo dobro opremljena, kot samostojna mikroregionalna središča pa kljub temu ne funkcionirajo zaradi bližine precej večjega in še precej bolje opremljenega naselja, zato takšna manjša naselja delujejo predvsem kot del mestnega območja (na primer Medvode v odnosu do Ljubljane, Šempeter in še precej bolj Solkan v odnosu do Nove Gorice).

Omeniti kaže občine Podčetrtek, Kozje in Bistrica ob Sotli, ki nimajo dovolj močnega središča, močnejša središča v okolici pa so že nekoliko bolj oddaljena in deloma tudi ne bistveno močnejša, zato pri njih ni opaziti bolj izrazite usmerjenosti h kateremu od mikroregionalnih centrov. Tudi občina Sveti Jurij je razpeta med več kot dve središči, saj je tudi na področju kratkotrajne oskrbe čutiti vpliv tako Gornje Radgone in Radencev kot Lenarta in Ljutomera. Tovrstna razpetost med več središč sicer ni izjema, je pa v večini primerov vendarle mogoče razbrati, katero središče je izrazito prevladujoče.

Pri nekaterih manjših središčih, ki jih ni mogoče uvrstiti niti med mikroregionalne centre, je prisotna delitev funkcij med dvema sosednjima naseljema oziroma dve manjši bližnji naselji delujeta kot bolj ali manj enoten center. Takšen primer so na primer naselja Deskle/Anhovo, Straža/Vavta vas, Kanal/Morsko ali pa Podvelka/Brezno.

V okviru mikroregionalnih središč, ki so sicer notranje zelo heterogena, je mogoče pričakovati nadaljnjo krepitev dobršnega dela naselij, zlasti tistih, ki ležijo na območjih suburbanizacije. Nekatera izmed njih bodo v čedalje manjši meri funkcionirala kot samostojna središča in bodo postajala le še del širših urbaniziranih območij mest. Vprašljiv pa je razvoj središč na nadpovprečno agrarnih območjih, ki so že sedaj marsikdaj slabše opremljena.

8 Spremembe v omrežju centralnih naselij v zadnjem desetletju

V primerjavi s stanjem leta 1987 (Vrišer 1988 in 1990) je opaziti nekaj dovolj pomembnih razlik oziroma sprememb. Med dejavnike, ki so vplivali nanje, sodijo politične spremembe, različen razvoj posameznih središč, spremembe pomena oziroma vloge posameznih dejavnosti, poleg tega pa sta izboljševanje dostopnosti (tudi informacij) in razširjanje številnih storitvenih in drugih dejavnosti na podeželje privedla do zmanjševanja tradicionalnih razlik med mestom in podeželjem, kar je tudi vplivalo na spremenjene odnose med njima in s tem na spremembe v sistemu centralnih naselij.

Na ravni makroregionalnih središč v primerjavi z ugotovitvami izpred več kot desetletja ni opaziti zelo bistvenih razlik, se je pa z okrepitevijo vloge Ljubljane kot državnega centra, v katerem se je skoncentriralo veliko število raznovrstnih dejavnosti, okrepila tudi njena vloga makroregionalnega središča, kar se odraža zlasti v povečanju območja, ki je pod delnim (ne prevladujočim) vplivom Ljubljane. Tudi situacija na mezo-regionalni ravni centralnosti v primerjavi z letom 1987 ni bistveno drugačna. Še naprej je opaziti razmeroma šibko vlogo in s tem manjše vplivno območje nekaterih mezo-regionalnih središč (Postojne, Velenja, Trbovelj), prepletanje vpliva različnih središč, ki se s svojo opremljenostjo oziroma storitvami dopolnjujejo (Krško/Brežice, Ravne na Koroškem/Slovenj Gradec) ter velik pomen središč, kot so Koper, Nova Gorica, Kranj, Novo mesto, Celje in Murska Sobota. Kljub novim upravnim mejam oziroma občinam je še zmeraj opazen vpliv »tradicionalnih« povezav, ki ima-

jo večinoma, poleg tradicije, tudi druge, pomembnejše temelje, na primer prostorsko bližino ali časovno dostopnost. Še največ sprememb je doživelo omrežje centralnih naselij na mikroregionalni ravni, saj se je zaradi okrepitve številnih manjših središč njihovo omrežje zgostilo, pa tudi drobitev občin in spreminjanje njihovih meja nista ostala brez vpliva na omrežje centralnih naselij na nižjih hierarhičnih ravneh.

9 Sklep

Analiza sistema središčnih naselij v Sloveniji je izpostavila izrazito prevladujočo vlogo Ljubljane kot enega od obeh makroregionalnih središč, neenakomerno velikost, opremljenost in vpliv mezoregionalnih središč ter razmeroma gosto omrežje med sabo zelo različnih in včasih komajda primerljivih mikroregionalnih središč.

Predstavljena sintezna podoba omrežja centralnih naselij in njihovih vplivnih območij je posplošitev in poenostavitev zelo zapletenih raznovrstnih povezav med mestom in zaledjem ter med različnimi centralnimi naselji, saj zabriše razlike, ki se pojavljajo na področju posameznih dejavnosti, katerih vplivna območja se med sabo precej razlikujejo, kar je posledica z njimi povezanih posebnosti v ponudbi in povpraševanju. Zavedati se je treba tudi dejstva, da so slovenska naselja le del evropskega omrežja naselij, zato slovensko omrežje centralnih naselij ne predstavlja v sebi zaključenega zaprtega sistema, vezi, ki segajo preko mej in s katerimi so povezana mesta, pa se zaradi številnih procesov še krepijo.

Oblikovanje omrežja centralnih naselij bo tudi v prihodnje rezultat vpliva številnih dejavnikov. Ob nadaljevanju dosedanjih trendov se bodo ob nadaljnjem naraščanju standarda še naprej krepila številna manjša središča, na drugi strani pa bo slabela vloga šibkejših mezoregionalnih središč. Naraščanje urbanizacije in suburbanizacije ter nadaljnje izboljšanje prometnih povezav bosta pospešila širjenje določenih dejavnosti iz mest na suburbana območja in krepitev tamkajšnjih središč, ki pa bodo le del širših mestnih območij in ne samostojna središča. Tudi trend naraščanja prebivalstva v manjših mestih in stagnacija ali celo upadanje prebivalstva v večini večjih mest, ki je opazno že danes, bosta prispevala k podobnim procesom. Seveda pa bo razvoj odvisen tudi od tega, kako se bo razvijalo omrežje naselij oziroma katera od variant razvoja omrežja naselij se bo uveljavila. V primeru spontanega razvoja bo prišlo do nadaljnje krepitve Ljubljane na račun drugih centrov (Maribora in mezoregionalnih središč), v primeru bolj policentričnega razvoja urbanega sistema pa bo prisotna večja krepitev središč na nižjih nivojih. Brez načrtnega razvoja bodo številni mezoregionalni centri stagnirali, svoj pomen pa bi si lahko ohranili ob ustrezni delitvi funkcij s podobnimi središči v bližini.

10 Viri in literatura

- Kokole, V. 1971: Centralni kraji v SR Sloveniji, Problemi njihovega omrežja in njihovih gravitacijskih območij. Geografski zbornik 12. Ljubljana.
- Kokole, V., Kokole, V. 1984: Gravitacija k centralnim naseljem na Dolenjskem. Dolenjska in Bela krajina. Ljubljana.
- Pak, M., Batagelj, M., Hrvatina, M. 1987: Problematika centralnih naselij na Notranjskem. Notranjsko. Ljubljana.
- Ravbar, M. s sodelavci 2000: Omrežje naselij in prostorski razvoj Slovenije. Ljubljana.
- Rus, A. 1996: Funkcijsko-gravitacijska območja v Spodnjem Podravju s Prlekijo. Spodnje Podravje s Prlekijo. Ljubljana.
- Vrišer, I. 1967: O centralnih naseljih. Geografski vestnik 39. Ljubljana.
- Vrišer, I. 1968: Centralna naselja v Jugoslaviji. Ekonomska revija 4. Ljubljana.
- Vrišer, I. 1988: Centralna naselja v SR Sloveniji leta 1987. Geografski zbornik 28. Ljubljana.

- Vrišer, I. 1990: Ekonomskogeografska regionalizacija Republike Slovenije (Na podlagi vplivnih območij centralnih naselij in dejavnostne sestave aktivnega prebivalstva). Geografski zbornik 30. Ljubljana.
- Vrišer, I. 1998: Središčna (centralna) naselja. Geografski atlas Slovenije. Ljubljana.
- Vrišer, I. 1999: Regionalizacija. Pokrajine v Sloveniji. Ljubljana.

V prispevku predstavljena raziskava omrežja središčnih naselij je nastala v okviru projekta Omrežje naselij in prostorski razvoj Slovenije, katerega naročnik je bilo Ministrstvo za okolje in prostor, Urad Republike Slovenije za prostorsko planiranje, njegov nosilec pa je bil dr. Marjan Ravbar. Pri njenem nastanku je od zamisli do izvedbe in analize rezultatov ves čas s številnimi nasveti pomagal akademik dr. Igor Vrišer. V številnih fazah dela je pri raziskavi sodelovala tudi Polona Ferbežar.

11 Summary: Central places in Slovenia and their spheres of influence in 1999

(translated by the author)

The aim of this research was to analyse the network of central places in Slovenia and their spheres of influence (tributary areas). It was also an attempt at the identification of changes in the network of central places in the past decade. The central places in Slovenia have been already studied (e. g. Kokole 1971; Vrišer 1988), but due to intense socio-economical and political changes in the past decade important modifications in the network of central places could be expected.

The necessary data were obtained with the help of the questionnaire survey. The questionnaires were sent to 624 elementary schools in all of the communities in Slovenia. The reason for such choice was the fact, that the network of schools is dense enough all over the state territory. Besides that, school-teachers are usually good connoisseurs of the local situation. The questions about places where the local population obtain different goods and services were included in the questionnaire. We received 337 valid questionnaires.

In order to get information about the provision of central places with different services extensive statistical and other data sources were used.

We have concentrated our attention on the higher order central places network (macro regional, mezzo regional and micro regional centres), while the lower order central places haven't been differentiated more in detail.

It has been possible to distinguish two macro regional centres, 17 mezzo regional centres and 79 micro regional centres. In two cases the role of mezzo regional centre is shared by two centres (Slovenj Gradec/Ravne na Koroškem and Krško/Brežice). Besides that there are also numerous smaller, less important centres on the lower hierarchical levels.

There are only two macro regional centres in Slovenia, namely Ljubljana and Maribor. The sphere of influence of Ljubljana is much larger than the one of Maribor. Moderated influence of Ljubljana could be perceived also in the areas, which are far closer to Maribor than Ljubljana, for example in Prekmurje. Ljubljana is a macro regional centre for the whole of the western and central Slovenia. In the Savinja river basin and to the east of it the influence of Maribor is present, but it is rather weak. Only in the Podravje area it is dominant.

Also at the mezzo regional level the most extensive is Ljubljana tributary area, which extends from Kamnik-Savinja Alps to Croatia border. Besides Ljubljana and Maribor, which are also the macro regional centres, there are two groups of mezzo regional centres with different intensities of influence. Koper, Nova Gorica, Kranj, Novo mesto, Celje and Murska Sobota belong to the group of more influential centres, while the importance of other centres is less pronounced.

In some areas the influence of more than two centres is present. Such are the examples of communities Divača (which is part of the tributary areas of Koper, Sežana and Postojna), Radeče (Trbovlje,

Celje and Krško/Brežice), Sevnica (the influence of Krško/Brežice prevails, but also the influence of Celje and Novo mesto is important) and Ormož (the influence of Ptuj is dominant, but also the influence of Maribor and Murska Sobota plays an important role).

Network of central places at the micro regional level is more complicated. Together with the higher order centres, there are 79 such centres. The size of their tributary areas, expressed in the number of the population, is between 780 (Semič) and 263,000 (Ljubljana) inhabitants. Because of the spreading of the services to the suburban areas and countryside also smaller centres are growing in importance. Thus the distinction with the centres of lower hierarchical order is less pronounced. The network of the central places at the micro regional level is rather dense in the most of Slovenia, but there are great differences in intensity of their influence and size of their tributary areas.

In comparison with the situation in the year 1987 (Vrišer 1988 and 1990) some important changes could be noticed. Among the factors which caused these changes are political changes, different development of certain centres, the changes in importance of different services and activities, the development of the so called information society and the spreading of many services in the countryside, what diminished traditional discrepancies between city and the countryside and so caused changed relations and consequently modifications in the network of the central places.

In regard to the macro regional centres it could be stated, that the role of Ljubljana increased. This is also the consequence of its new role as the capital of the state. Its growing importance can be observed in the growth of the size of the tributary area under its partial influence. Also the situation at the mezzo regional level is, in comparison with the 1987, not basically different. There can still be noticed rather weak influence of some mezzo regional centres (Postojna, Velenje, Trbovlje), interaction of the influence of two or more centres with complementary services (Krško/Brežice, Ravne na Koroškem/Slovenj Gradec) and important role of the centres, such as Koper, Nova Gorica, Kranj, Novo mesto, Celje and Murska Sobota. The greatest changes can be observed at the micro regional level. Because of the growing importance of some of the smaller centres the network of micro regional central places has become denser. Besides that, also the growth of small communities and formation of new borders between communities affected the network of small centres.

The presented description of the central places network in Slovenia is a generalisation of very complex relations and links between the cities and the countryside and also between different central places. It blurs the differences in regard to particular activities and services, which possess their own tributary areas, what is the consequence of the related particularities in supply and demand. It is also of great importance, that Slovenian settlements are only a part of the European network of settlements. Thus the network of central places in Slovenia does not represent a sort of a closed system. Ties between settlements in different countries are even gaining in importance.

The formation of the central places network will also in the future remain a result of the influence of many factors. In the case of the continuation of present day trends many small centres will play even more important role than today, while some of the mezzo-regional centres will loose some of their importance. The growth of the urbanisation and sub urbanisation along with the improvement of traffic connections will quicken the spreading of particular activities from the cities to the suburban areas and the strengthening of their centres, which will be probably only part of wider urban areas and not independent centres. Also the trend of the growth of the population in smaller towns and stagnation or even decline of the population in the majority of bigger cities will contribute to similar processes. Certainly the future development will depend on how the settlement network will develop. In the case of more spontaneous development the role of Ljubljana will become even more pronounced on the account of other centres (Maribor and mezzo regional centres), while in the case of more polycentric development of urban system the lower order centres will be more important. Without well-considered development many mezzo regional centres will stagnate. But they could retain their importance in the case of function sharing with other centres in their neighbourhood.